

якой трэба разумець непадзельнасць існавання Чалавека і Прыроды, з якой сучасная цывілізацыя знаходзіцца ў галоўным і невырашальным канфлікце: «Люстраваць сваім целам / Аркады пад'ездаў, зрэб'е / Савана рыз дамоў, іх сорам – / Чырвань цаглянай раны, / Малочныя жылы зморшчынаў, / Пухліны каменных венаў, / І не магчы рашчыніцца, / Увабрацца зямлэй, расьці» [2; 61].

Прыродны і урбаністычны пачаткі ў лірычным свеце Баярына суіснуюць, але пануе апошні, менавіта ён становіцца сэнсаўтваральным элементам, метафарычнай зонай, дзе перамагаюць рэчыўныя фрагменты: «І круглыя шыбы гарышча / На мэталёвых парэнчах / Швадрон галубоў што вераць / У мескую архітэкттуру / З нагрувашчанай цэгля» [2; 49].

Існаванне «гарадскога» тэксту ў сучаснай беларускай паэзіі звязана з функцыяніраваннем лакальнага вобраза горада, прысутнасцю розных прасторава-часавых мадэляў арганізацыі твораў (ад канкрэтных геаграфічных і гістарычных каардынат да пэўнага напластавання эпох), знешнім фактаграфічным апісаннем гарадскіх топасаў, двухполіснасцю (ад адмаўлення да ідэалізацыі) успрымання сучасных цывілізацыйных працэсаў.

Літаратура:

1. Башура М. Паліванне на мух (са шланга) / М. Башура. – Менск. : Логвінаў, 2002. – 63 с.
2. Баярын М. Шалёны вертаградар (Вянок на магілу Ёзэфа Кнэхта) / М. Баярын. – Менск : БГАКЦ, 1998. – 88 с.
3. Жыбуль В. Дыяфрагма. Збор вершаў / В. Жыбуль. – Мн. : Логвінаў, 2003. – 112 с.
4. Мінкевіч С. Менскія / Мінскія санэты / С. Мінкевіч. – Мн. : Логвінаў, 2002. – 64 с.
5. Прылуцкі С. Дзевяностыя forever: вершы / С. Прылуцкі. – Мн. : Медисонт, 2008. – 148 с. – (Бібліятэчка часопісу «Дзеяслоў»)
6. Сулова Н. В. Новейший литературоведческий словарь справочник для ученика и учителя / Н. В. Сулова, Т. Н. Усолицева. – Мозир : ООО «Белый Ветер», 2003. – 152 с.

Literary Symbolism of a City in Modern Belarus Poetry

The article considers the symbolism of the «urban» text in modern Belarus poetry. The accent is put on an existing urban topos within the borders of an urbanistic landscape.

Ольга Вознюк (Львів)

ВІЗІЯ УКРАЇНЦЯ ЯК ІНШОГО У ПОЛЬСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

Міжнаціональний діалог реалізується на основі імагологічних образів, які присутні у кожній нації, при цьому слід пам'ятати, що «імагологічний образ Іншого є феноменом культури, що корелятивно репрезентує Іншого в певній культурі, образом, що увійшов у простір тієї культури тією чи іншою мірою зберігаючи автохтонний зміст і культуру» [5; 37]. На думку В. Орехова, національні літератури «можуть не лише захищати та коректувати імідж свого етносу у сприйнятті інших народів, але й створювати раціональні моделі взаємсприйняття та співіснування націй» [6; 10]. Отже, сприйняття Іншого в культурному дискурсі нації відображається у літературному тексті. Літературний текст стає джерелом імагологічних досліджень, оскільки формує певний культурний код сприйняття як Іншого, так і Свого.

Дослідженням образу українця як Іншого у польському літературному дискурсі займалися такі вчені як: Г. Грабович, Д. Наливайко, Я. Конєва; Д. Сосновска, О. Гнатюк, М. Яньон, С. Уліаш та ін. Зосередимо нашу увагу на процесі зміни образу українця як Іншого у польському літературному тексті.

Свідченням найдавніших українсько-польських контактів є «Повість минулих літ» та «Хроніка Галла Аноніма» (1113–1116), «Київський літопис» (1118–1199) і «Галицько-Волинський літопис»

(1205–90) [9; 547], що свідчить про глибокі й давні контакти між двома народами. Починаючи від перших письмових згадок про культурний та історичний діалог між обома етносами українсько-польські зв'язки зазнавали змін. Відчутними у XVI столітті були впливи української (руської) мови на польські літературні тексти. Посилюється у цей період і зацікавлення козаками, особливо в контексті війн з козаками та турками.

Українсько-польський культурний дискурс розвивався в умовах комунікативних відношень Свій-Інший, змінюючи при цьому когнітивну наповненість обох термінів протягом історії. Концепт українець у польській літературі змінювався у бінарності відношень Свій та Інший або ж навіть Чужий. Даний комунікативний акт ускладнювався колоніальним відношенням польської культури щодо української. При цьому українець як Інший завжди перебував усередині польської культури, він виринав «потужно у культурному дискурсі» [1; 740] та залишав свої маркери у польській літературі. Протиставлення образів Свого та Іншого чітко прослідковується на фольклорному рівні. На фольклорному рівні, що висвітлює пошук ідентичності Свого та Іншого, Чужого, фольклорні ляхи та козаки постають не як запеклі вороги, а як достойні лицарі-супротивники [4; 240].

Літературний етнообраз українця в польській літературі як і стереотип зазнавали змін протягом століть. Свідченням побутування негативних стереотипів є, наприклад, прислів'я, у яких українцям приписувалась чорна душа та інші негативні конотації. Г. Грабович [2; 129–156] пропонує поділ української тематики в польській літературі та українсько-польських зв'язків на чотири основні періоди, до першого з яких можна віднести останнє десятиліття XVI до XVIII століття, а також пізній польський ренесанс. До другого періоду вчений відносить першу половину XIX століття, романтизм, до третього, післяромантичного, часовий проміжок до другої світової війни та останній період, післявоєнний. Ця періодизація достатньо ґрунтовно доведена, що включає в себе й проміжні, так би мовити, підперіоди. Власне в ці часові проміжки найбільш сконденсовано проявляється українсько-польські взаємовпливи та контакти. У XVI ж столітті виникає відоме визначення українця в польському просторі *gente Ruthenus, natione Polonus*, автором якого є поет Станіслав Оріховський.

На нашу думку, вже саме формулювання містить у собі прецедент до імагологічного дослідження, оскільки українець намагається утвердитися в польському культурному полі. Дана сентенція (яка й досі викликає дискусії серед вчених) визначала статус української шляхти у Речі Посполитій, проте аж ніяк не зрівнювала у правах українську та польську шляхту, а радше сприяла полонізації першої та деформувала національне самовизначення українців [13; 127].

В польській літературі доби романтизму з'являється так звана «українська школа», до якої зараховують Тимка Падуру («Ukrainku»), А. Мальчевського («Maria»), С. Гоциньського («Zamek Kaniowski»), Б. Залеського («Dumka hetmana Kosińskiego» та ін.) та ін. М. Євшан окреслив поетичну школу в польській літературі на українську тематику «третьою унією» [3; 324], оскільки, на його думку, її позиції виражались у нав'язанні до колишніх політичних та релігійних традицій Речі Посполитої. З цього випливає, що, розкриваючи суть українця-козака як Іншого, письменники відображали власну візію стосунків Свій-Інший, ідеалізуючи або ж демонізуючи Іншого-українця.

Романтики пропагували думку про польську культуру вищість над українцями, що випливало з прозахідності польської культури [13; 126]. Відповідно витворився, згідно тези польської дослідниці М. Яньон, «комплекс польської місії на Сході» [10; 10], з якого розвивалась меншовартісність Сходу щодо Польщі. При цьому виникає замкнене коло, на думку вченої, оскільки польська культура відчуває нищість самої Польщі щодо Заходу, що виникло внаслідок поривання зв'язків зі своїм слов'янським корінням та перехід на західну, латинську традицію, а це відбивається як на літературі, так і на культурі. Це коло нижчості та вищості «перероджується в національну фігуру тотальної неможливості і вічної шарпанини між «європейським уявленням... та «польською правдою»...» [10; 10]. Важко не погодитись із польською дослідницею, оскільки становлення польської нації перебувало завжди в дихотомічному дискурсі.

Українська територія стає чітко окресленою у творах романтиків, вона отримує свої межі серед інших володінь Речі Посполитої, отже, починає не лише просторово ідентифікуватися, але й отримує визнання етнічної культури та етнічної відмінності як Інша культура. Одним з

яскравих атрибутів української Іншости виступав степ, який трактувався у романтиків як «фігура нескінченності» [10; 10]. Український степ прирівнювався до моря, а отже, він не має стабільності та сталости, є дикий, зовсім Інший, проте притягуючий та романтичний.

В основі романтичної концепції України у польських письменників лежить власне візія козаччини в її об'єднавчій перспективі, в основі якої лежала легенда про спільне козацько-шляхетське походження. Проте образ козака як Іншого амбівалентний, що з одного боку є втіленням сміливого та войовничого Іншого, а з другого – «козак це причаєний бунтівник, а пізніше виконавець страшної різни шляхти» [10; 168]. Загалом в польській літературі усталився образ козака «дикого, але гарного» [10; 169], витворений Г. Сенкевичем. Слід зауважити, козак у польській літературі не розглядався як Чужий, але власне як Інший, близький, проте відмінний, що несе разом красу та загрозу.

Велике значення мало те, що Україна постала в вигляді своєрідної «слов'янської Швеції» [9; 549], що, безперечно, відбулося під впливом праць Гердера. Романтики зазначали, що українська мова є ближчою до праслов'янської, ніж польська, про це свідчить навіть те, що польський поет Ю. Словацький «Bogurodzice» перейменував на «Bohogodyciu». Таким чином, відбувається визнання Іншої культури за Свою та витворюється своєрідна міфологізація простору України як Іншої, центральне місце в якому посідав топос козака, курганів, таємнича природа, топос степу. Поети-романтики перші серед польських письменників показали також трагізм української культури та історії. При цьому тут погляди польських поетів розділилися, одні демонстрували на підставі історичних фактів приклад поєднання України та Польщі (барська конфедерація), де Україну називають матір'ю (так звана легенда Матері-України). Отже, Україна перестає таким чином бути Іншою, а стає Своєю, втрачається протиставлення та переходить у сферу Свого.

Нової перспективи «українській школі» надав Ю. Словацький, який у своїй творчості сконструював інший міф України, де переважають на тлі українсько-польської боротьби тенденції «шляхетсько-польської злагоди, а відтак народження двох нових і все ще ледь окреслених сутностей – польської та української» [2; 142]. Творчість поета демонструє процес розрізнення Свого та Іншого, які перебували в рамках одного державного утворення. Згідно ментальності, Інший, який перебуває в межах однієї держави, вважається Своїм, тому не розглядається як відмінний об'єкт, але як підпорядкований. Процес розрізнення Свого та Іншого в цих умовах створює прецедент до імагологічного дослідження розрізнення в культурно-ментальній сфері.

З іншого боку у романтичних творах Україна постає як терен драматичних колізій та братніх війн, а отже, земля неблагословенна, чужа земля. Тут злокалізовано усі «людські гріхи», а саме: заздрість, зрада, братня боротьба та ін. Власне у цьому темному боці української візії акумулюється уся негативна рецепція українця як Іншого, при цьому Іншого радше у розумінні Чужого, ворожого. Конотація чужості українського простору сигналізує для імаголога чіткий поділ на Свого та Чужого, який чітко екстраполюється.

На думку Д. Сосновської, саме романтики створили своєрідний міф України, який став основою негативного стереотипу, що дозволив полякам створити негативну рецепцію українця [13; 126]. Однак не можемо повністю погодитися з цією тезою, оскільки не слід забувати, що «українська школа» в польському письменстві стала основою для переосмислення як власного досвіду, так і української проблематики в польській літературі.

Як ствердує С. Уліаш [14; 110], Україна стала великим відкриттям польського романтизму, що допомогло сформувати національну ідентичність поляків та зайняти своє місце у слов'янській спільноті. Власне на основі дихотомії Я (поляк) та Інший (козак, що дорівнює українцеві) йшло усвідомлення національних відмінностей та процес ідентифікації Себе (поляка) відносно Іншого (українця).

Проте вже у другій половині XIX століття відбувається злам у візії України, яка вже тепер перебуває у колі негативної перцепції. Найважливішою рисою цього періоду, як зазначає Г. Грабович [2; 146], є те, що в цей час польські письменники починають звертатися також і до української літератури, а не лише до фольклору. Починається й дослідження української літератури на фаховому рівні, зокрема перше дослідження про Шевченка з'явилося з-під пера польського дослідника Баттаглія [7]. Яскраво виражаються ідеї вищості польської культури та її «цивілізаційної місії» [9; 550], особливо на пограничних теренах.

Найвідомішим прикладом літературного етнообразу українців, який на довго закріпився у польській ментальності та переріс у стереотип, є візія України, витворена Г. Сенкевичем у трилогії «Вогнем і мечем». Опис «диких піль» став сверідною акумуляцією усієї попередньої польської традиції щодо української тематики, тут зустрічається як аркадійсько-селянська візія України, так і історична, героїчна, ідилічна та ін. Образ України Генрика Сенкевича є настільки синтетичним, що до сьогодні не припиняються дискусії на цю тему серед істориків, філологів, філософів як з українського боку, так і з польського. Українці не можуть погодитися з візією козацтва та війни проти Польщі, як це змальовано у Сенкевича як бунт селян проти панів – поляків. Етнообраз українця та України закріпився у польській ментальності на досить довгий час, сентимент до цього образу живе ще й досі у польському культурному коді.

Г. Грабович висловлює думку [2; 147], що роман Г. Сенкевича розпалював шовіністичні тенденції, з чим важко не погодитися, оскільки рецепція роману сильно вплинула на польське суспільство. Можемо ствердити, що в трилогії відбилися традиції як «української романтичної школи» в польській літературі, так і міфічні та орієнтальні традиції. Проте загалом переважає негативне суб'єктивне ставлення письменника до козаків, на нашу думку. Різницю візій рецепції Іншого яскраво демонструють дебати над твором, які відбуваються й досі [12].

Українець як Інший постає в творчості С. Виспянського, котрий звертався до образу української історії та змалював постать козацького лірника Вернигори у творі «Весілля», що нагадує про сторінки коліївщини. Однак тут слід нагадати, що в польській культурній традиції Вернигора є символічною постаттю поєднання українців та поляків. Неприбуття лірника до польського двору вказує, на думку польських дослідників, на те, що український народ прагнув самостійності, проте це недобачала польська влада [15; 6]. Українець був Іншим, проте за ним довгий час польський культурний код не визнавав права на вільного Іншого, це був Інший-підкорений, колонізований, а отже, підпорядкований.

Однак вже в творчості Молодої Польщі спостерігається поетизація та естетизація образу України. Українська тематика побутує в якості стилістичної фігури смутку, жалю, але також й віталістичної концепції людини. Отож, можемо ствердити, що образ України у XIX ст. в польській літературі набирає рис індивідуалізації, віталістичної концепції поєднання з природою та тенденції до опоетизування української фольклорної традиції, історії вже у меншій мірі.

Міжвоєнний час креує неоднозначну рецепцію українця як Іншого у польському письменстві, яка, характеризується певним спадом зацікавлення до української тематики. Ця візія виявилась більш чіткою у вираженні негативної рецепції українців, проте залишилась тема так званої «цивілізаційної місії» на прикордонних теренах. Тут виділяється постать Я. Івашкевича, який провів дитячі роки в Україні та у творах «Пальміра» (1920), «Місяць сходить» (1924) відобразив українську тематику в позитивному баченні. Власне зацікавлення українською тематикою сприяло поширенню думки, що «письменник хотів стати кимось на кшталт єдиного представника «української школи» серед скамандритів» [2; 151].

Політичні та історичні чинники того часу, безумовно, накладали відбиток на аперцерційний фон щодо рецепції українця як Іншого. Політика польського уряду щодо української меншини, українсько-польська домовленість С. Петлюри та Ю. Пілсудського і наступна після цього поразка союзних військ під Києвом, а також санаційна політика щодо українців, ігнорування їхнього прагнення до незалежності та інші історичні колізії не могли не вплинути на літературний етнообраз України у польській літературі. З'являється питання братньої війни, проте парадокс, на думку польських вчених, полягав якраз у тому, що йшла боротьба одного народу, який боровся за свою незалежність, проти іншого народу, який також виборював власну незалежність. Таким чином, Інший – українець набирає ворожої конотації Чужого у польській суспільній свідомості того часу.

Після Другої світової війни відбувається переміщення польського населення з українських теренів на польські, що призводить до руйнування їхніх домів та «малої батьківщини». Це призводить до рецепції образу України як невдячної землі (З. Коссак-Щуцка) [11], як країни, що потрапляє під вплив Росії, не прагнучи бути разом з Польщею (Марія Дунін-Козіцка) [8]. Далі є актуальною також тема місійної візії польської культури щодо української. Зокрема, Зофія Коссак-Щуцка пропагувала погляд, що українці завдячують розвитком своєї культури не лише польській шляхті, а й польським селянам, які навчали господарству українських землеробів та

пропагувала негативну візію українців [13; 128]. Однак, до таких поглядів слід відноситись досить критично, на нашу думку, оскільки вони презентують лише суб'єктивну візію письменників. З іншого ж боку письменник виражає культурно-соціальний та ментальний аспект нації. Інший погляд пропагує Я. Івашкевич, який з ностальгією змальовував свою «малу батьківщину» та продовжував романичні традиції «української школи» в польському письменстві.

Однак ідея українсько-польського порозуміння почала пропагуватися на сторінках міжвоєнної польської преси («Бюлетень польсько-український», «Бунт молодих» та ін.). Візія польсько-українського діалогу з'являється також у творчості польських письменників, зокрема в тетралогії «На високій полонині» С. Вінценза, де автор оспівує міфічний світ гуцульської культури, демонструючи її різнобарвність та самотність. Постає проблема того, що поляки мало знають про українську культуру, мову, звичаї, що є цілком типовим для парадигми відносин колоніст – підкорений. Проте літературний етнообраз українця в цей час починає набувати вже самотніх рис, де негативна візія починає витіснятися ідеєю порозуміння.

Нову візію українсько-польських стосунків запропонував Владжімеж Одоєвський у творах, хронотоп яких сягає проміжку часу від 1939 року до 1944 року та сучасних теренів Тернополя. Цей простір заселений не лише українцями та поляками, а й росіянами, татарами, євреями та ін. етносами. Одоєвський демонструє міжнародну драматичну ситуацію з історіософської, культурологічної та літературної перспективи. В його творах підіймається питання «аксіології вини, кари та жаху» [14; 93], з'являється співчутливий тон до української землі як до до землі стражденної. Імагологічна візія автора демонструє амбівалентну позиція, де Інший-українець не є байдужим, проте теж не набирає позитивної конотації Свого.

Своєрідним винятком з цієї загалом негативної візії України була поезія Єжи Гарасимовича, який входив своєю творчістю в контекст традицій «української школи». В основі його візії України лежить призма лемківської землі, її трагічної післявоєнної переселенської долі. Українська автохтонність акумулюється для нього на цих теренах та стає провідним мотивом у візії українсько-польських стосунків, де спостерігаються й романтичні традиції звернення до теми козацького минулого, української мітології та ін.

Література польської повоєнної еміграції особливо активно розглядала тематику прикордоння, яка входила в контекст проблеми «малих батьківщин». Відмінну візію України представив С. Вінценз у тетралогії «На високій полонині». Письменник пропонує зовсім інше розуміння української проблематики, підходячи до питання з точки зору унікальності та своєрідності української культури. Пропагуючи візію міфічної та аркадійської Гуцульщини, письменник створює нову перспективу рецепції українського питання. С. Вінценз вводить простір діалогу, який сприяє порозумінню та прийняттю Іншого.

Важко не погодитися з думкою Г. Грабовича про те, що основним в українсько-польських відносинах були взаємини радше української культури з польською літературою та культурою [2; 155]. Це підтверджується й тим, що українську мову загалом польські письменники не знали, лише деякі, які мали «українські корені» або особливі зацікавлення українською історією та етнікою (Станіслав Стемповський, Єжи Стемповський, Ярослав Івашкевич, Юзеф Лободовський та ін.).

Таким чином, що концепт українця як Іншого у польському культурному кодї та у польському суспільстві зазнавав протягом століть змін. Протягом довгого часу це була візія колоніальна щодо українця як Іншого. Навіть до сьогодні у певних аспектах зберігається колоніальна поведінка щодо українців, як зазначає М. Яньон, що є наслідком «традиції Сенкевича, співця імперської краси» [10; 327]. Проте сьогодні польський культурний код змінює візію Іншого-українця, відходячи крок по кроку від стереотипної колоніальної рецепції.

Література:

1. Бгабга Г. Націєрозповідність // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [ред. М. Зубрицька]. – Львів : Літопис, 2002 – С. 738–740.
2. Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи / До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка / Григорій Грабович. – К. : Критика, 2003 – 632 с.

3. Євшан М. Богдан Залеський і Україна / Критика. Літературознавство. Естетика / Євшан М. – К. : Основи, 1998 – 658 с.
4. Конєва Я. Образ поляка та українця у пісенному фольклорі // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainiaca* – t. 21–22 / [red. Kozak S.]. – Warszawa. – S. 240–251.
5. Наливайко Д. Компаративістика в системі літературознавчих дисциплін / Компаративістика й історія літератури / Наливайко Д. –Х. : Акта., 2007 – 426 с.
6. Орехов В. Предисловие / Русская литература и национальный имидж. Имагологический дискурс в русско-французском литературном диалоге первой половины XIX в. / Орехов В. – Симферополь : Антиква, 2006 – с. 10.
7. Battaglia G. Taraz Szewczenko : Życie i pisma jego, Lwów, 1865 – цит. за Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини : питання культурної перспективи / Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка. – К. : Критика, 2003 – 632 с.
8. Dunin-Kozicka M. Burza od Wschodu / Maria Dunin-Kozicka. – Warszawa, 1980 – S.171.
9. Hnatiuk Ola. Ukraińsko-polskie związki literackie / [red. nauk. Artur Hutnikiewicz, Andrzej Lam] – Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny. PWN. – Warszawa 2000. – Wydawnictwo Naukowe PWN. – t. 2 – S. 549.
10. Janion M. Niesamowita słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury / Janion M. Niesamowita słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury. – Kraków : Wydaw. Literackie, 2006. – 360 s.
11. Kossak-Szczucka Z. Pożoga / Kossak-Szczucka Z. – Rzeszów, 1900 – S. 283.
12. Po co Sienkiewicz? Sienkiewicz a tożsamość narodowa : Z kim i przeciw komu? Warszawa – Kejdany – Łuck – Zbaraż – Beresteczko / [red. Axer J., Bubnicki T. – Warszawa : wyd. DiG, OBTA, 2007 – 430 s.
13. Sosnowska Danuta. Stereotyp Ukrainy i Ukraińca w literaturze polskiej // *Narody i stereotypy.* / [pod red. Walas T.] – Kraków : Międzynarodowe Centrum Kultury. – 1995 – 330 s.
14. Uliasz S. Obrazy Ukrainy i Ukraińców w literaturze polskiej / Uliasz S. O literaturze kresów i pograniczu kultur, Rzeszów : Wydaw. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001 – 218 s.
15. Ziejka F. Sprawa Wernyhory (W 75 rocznice premiery «Wesela») // *Życie literackie* – № 17. – 1976 – s. 6.

Vision of Ukrainian as the Other in Polish Literary Discourse

The article studies the reception of Ukrainians in Polish literary discourse which developed through the centuries. The conclusion can be made that nowadays in Polish writings the stereotype of colonial view point on the image of Ukrainian people has reduced.